

Szemponatok az Alföld legkésőbbi avar horizontjába sorolható lelőhelyek kritikai vizsgálatához

A Kárpát-medence népvándorláskori történetének talán az egyik legnehezebben megválaszolható kérdése az avar továbbélés problematikája. Könyvtárnyi irodalom foglalkozott már azzal a kérdéssel, hogy az Avar Kaganátus lakosai vajon megérték-e a magyar honfoglalás időszakát.¹ A megoldás szempontjából nem elhanyagolható problémát jelenthet, hogy a legkésőbbi avar horizontba sorolható tárgyakat (melyek a kérdés szempontjából kiemelkedő fontossággal bírnak) mindeddig nem önmagukban vizsgálták és vizsgálják – minden egyéb, a kérdéskörhöz kapcsolódó problémától függetlenül –, hanem a 9. század teljes problémahalmazának függvényében, viszont ez magában hordozza a téves preconcepciók, rossz válaszok lehetőségét is. A helyzetet persze nem könnyíti meg az sem, hogy az említett legkésőbbi avar lelethorizont összetételével, összefüggéseivel, illetve relatív kronológiájával kapcsolatban is rendkívül sok a bizonytalanság. Továbblépni azonban csak úgy lehetséges, ha a problémakör alapkérdéseire külön-külön kísérrelünk meg választ adni, tehát a legkésőbbi avar horizontba tartozó leletanyag pontos összetételét, belső összefüggéseit és relatív kronológiáját kell feltárnunk először ahhoz, hogy abszolút kronológiai eredményekre juthassunk. Csak ezeket a feladatokat elvégezve nyílhat lehetőségünk az avar továbbélés kérdésének/kérdéseinek megválaszolására.

Természetesen a legkésőbbi avar lelethorizont teljes körű feltérképezésére tett lépéseket számos irányból el lehetett volna kezdeni, de talán az egyik legkézenfekvőbb megoldásnak az eddig megismert – a szakirodalomban az avar kor legvégére datált – alföldi temetők leletanyagának kritikai vizsgálata tűnt.

Első lépésként a 2002-ben Szentpéteri József szerkesztésében megjelent *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa* című lelőhelykataszterben szereplő, 9. századra keltezett temetők felgyűjtését kezdtem meg. A kutatásom hat alföldi megyére, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére koncentrált. A célom az volt, hogy e megyék legkésőbbi avar horizontba sorolt temetőinek leletanyagát átvizsgálva kísérletet tegyek az érintett temetők korhatározásának lehetőség szerinti pontosítására.

Munkámat számos tényező nehezítette: a lelőhelyeket ismertető publikációk gyakorta hiányosak, a múzeumi adatbázisokban található dokumentációk pedig nehezen értelmezhetők, emellett sajnos több temető anyaga közöletlen. A fenti tényezők miatt (is) jelen cikk

* SZTE BTK Régészeti Tanszék, meszaros.boglarka93@gmail.com

¹ Lásd BÓNA 1971, 1984, 1993; KÜRTI 1983; GARAM 1981; ENGEL 1990; MADARAS 1993; SZÖKE 1987, 1991.

csupán a megkezdett kutatásaim aktuális helyzetét tükrözi csupán, s így egyfajta kutatási jelentésnek számom azt.

1. A legkésőbbi avar korra keltezett lelőhelyek az ADAM-ban

A vizsgálataim kiindulópontjának tekintett, fent említett kataszterben (ADAM) a kutatásba bekapcsolódott régészek végül összesen 40 lelőhelyet² keltezték a 9. század első, második vagy harmadik negyedére [1. táblázat; 1. térkép].³ Ez azért különleges, mert a korábbi kronológiai tanulmányokból ez a keltezési mód nem vezethető le.⁴ Szentpéteri József a két-kötetes avar lelőhelykataszter készítése során az eltérő szemléletmódú leírások miatt a semleges negyed évszázados beosztást tartotta a legalkalmasabbnak. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a negyed évszázados szakaszokra bontott keltezési módszer problémáira is.⁵ Az ADAM-ban az alábbi alföldi lelőhelyeket sorolták a szerzők és a kötet szerkesztője a legkésőbbi avar horizontba: Almáskamarás–Homokbánya; Ártánd–Kapitány-dűlő, Róth-tanya; Ártánd–Kultúrház; Ásotthalom–Bilisics; Balmazújváros–Hortobágy–Árkus, Sós-hát; Balmazújváros–TSz tanyaközpont; Báránd–Hamvas-csatorna; Békés–Vizesbánom; Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő, Csernák-tanya; Debrecen–Gyakorlótér, honvédbarakok; Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Kiskert u. 686; Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Rózsás-dűlő; Debrecen–Tóóc-árok, Lóversenyter-rokanttelep; Dévaványa–Köleshalom, Szüts P. földje; Endrőd–Bacsa-Lapos, Szigetvári-tanya; Hódmezővásárhely–Tarjánvég; Karcag–Kövestelek; Kecskemét–Belváros; Kisvarsány–Körtélyes; Kunpeszér–Frigyes-major; Mátészalka; Mindszent–Bozó A. K. tanyája; Nagyléta–faluszéle; Nyírcsád–nyírlugosi út; Orosháza–Béke Tsz homokbánya; Szarvas–Rózsás-halom; Polgár–Folyás; Szarvas–Grexa-Téglagyár; Szeged–Kundomb; Szeged–Makkoserdő; Szeged–Öthalom; Szentés-Gógány, Eressor 35; Szentés-Hékéd, Felsőcsordajárás, Koba M. telke; Szentés-Nagyhegy; Székkutas–Kápolna-dűlő, homokbánya; Telekgerendás–Régi faluhely; Tiszafüred–Majoroshalom; Tiszaörs–Kilencshalom, homokbánya; Tiszaörvény; Záhony–vasútállomás.

E 40 lelőhely kiszűrését követően a következő lépés az volt, hogy a lehető legtöbb információt összegyűjtsem róluk. Így szakirodalmi és adattári adatgyűjtés mellett – néhány esetben – raktári kutatásokra is sor került. A munkálatok során azonban hamar kiderült, hogy az ADAM-ban a 9. századra keletezett lelőhelyekkel számos probléma adódik. Ezeket hosszasan lehetne sorolni, de mind közül a legfontosabb, hogy sok lelőhely esetében semmi sem bizonyítja a 9. századi korhatározást, vagy azért mert egyszerűen nincs elegendő információ az adott lelőhely leletanyagának keltezéséhez, vagy pusztán azért, mert sem az ott előkevert leletanyag, sem a megfigyelt temetkezési szokások, sem mindezek szélesebb kontextusa nem támogatja az említett datálást. Ezek után nyilvánvalóvá vált, hogy a 40 lelőhelyet tartalmazó lista jelentősen rövidíthető, így jelen tanulmányban azokat a lelőhelyeket mutatom be,

² A temető kifejezés ebben az esetben nem helytálló, ugyanis az alábbiakban kiderül, hogy nem minden lelőhely kapcsán beszélhetünk temetőről.

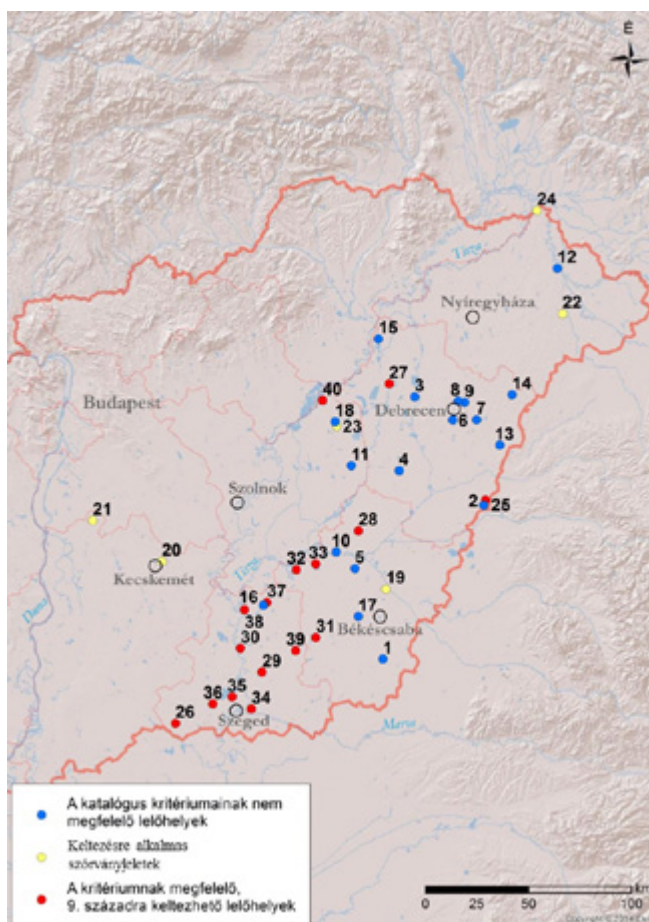
³ A táblázat színekkel: kék – nem bizonyítható 9. századi lelőhelyek; sárga – 9. századi szörványleletek; piros – 9. századi lelőhelyek.

⁴ A régészek a következő beosztás alapján használták a negyedszázados keltezést: teljes évszázad: 1–4. negyedszázad; az évszázad eleje: 1. negyedszázad; az évszázad közepe: 2–3. negyedszázad; az évszázad vége: 4. negyedszázad; az évszázad első fele: 1–2. negyedszázad; az évszázad második fele: 3–4. negyedszázad (SZENTPÉTERI 2006, 455).

⁵ Például egy-egy szörvány lelet, sír vagy kisebb temető esetében a tág időrendi határok gyakori használata.

amelyeknél nem bizonyítható a 9. századi keltezés. A következő lelőhelyeket ugyanis nagy valószínűség szerint ki kell emelni a 9. századra datálható lelőhelyek sorából:

	Leelőhely	Keltezés (ADAM)	Értékelés
1.	Almáskamarás–Homokbánya	9	hiányos információ
2.	Ártánd–Kapitány-dűlő, Róth-tanya	8–9	valós 9. sz.-i
3.	Ártánd–Kultúrház	9	telepjelenség
4.	Ásotthalom–Biliscs	8/4–9/1	valós 9. sz.-i
5.	Balmazújváros–Hortobágy–Árkus, Sóshát	7/4–9	valós 9. sz.-i
6.	Balmazújváros–TSz tanyaközpont	9	hiányos információ
7.	Báránd–Hamvas-csatorna	8–9	kérdéses, további kutatást igényel
8.	Békés–Vizesbánom	8/4–9	9. sz.-i szórvány
9.	Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő, Csernák-tanya	8–9	telepjelenség
10.	Debrecen–Gyakorlótér, honvédbarakkok	8–9	hiányos információ
11.	Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Kiskert u. 686	8–9	szegényes leletanyag
12.	Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Rózsás-dűlő	9/2–9/3	szegényes leletanyag
13.	Debrecen–Tócsó-árok, Lóversenyter-rokkanttelep	9	településjelenség
14.	Déaványa–Köleshalom, Szüts P. földje	7/3–9	valós 9. sz.-i
15.	Endrőd–Bacsa-Lapos, Szigetvári-tanya	8–9	szegényes leletanyag
16.	Hódmezővásárhely–Tarjánvég	8–9/1	valós 9. sz.-i
17.	Karcag–Kövestelek	8/4–9/1	hiányos információ
18.	Kecskemét–Belváros	9	9. sz.-i szórvány
19.	Kisvarsány–Körtélyes	8–9	telepjelenség
20.	Kunpeszér–Frigyes-major	8/4–9/1	9. sz.-i szórvány
21.	Mátészalka	8/4–9/1	9. sz.-i szórvány
22.	Mindszent–Bozó A. K. tanyája	7/4–9/1	valós 9. sz.-i
23.	Nagyléta–faluszéle	9	hiányos információ
24.	Nyíracsad–nyírlugosi út	8–9	hiányos információ
25.	Orosháza–Béke Tsz homokbánya	8–9	valós 9. sz.-i
26.	Szarvas–Rózsás-halom	8–9	valós 9. sz.-i
27.	Polgár–Folyás	8–9/1	hiányos információ
28.	Szarvas–Grexa–Téglagyár	7/1–9/1	valós 9. sz.-i
29.	Szeged–Kundomb	6/3–9	valós 9. sz.-i
30.	Szeged–Makkoserdő	7/3–9/1	valós 9. sz.-i
31.	Szeged–Öthalom	7/3–9	valós 9. sz.-i
32.	Szentes–Gógány, Epressor 35.	7/4–9/1	nincs 9. sz.-i leletanyag
33.	Szentes–Hékéd, Felsőcsordajárás, Koba M. telke	7/4–9/1	valós 9. sz.-i
34.	Szentes–Nagyhegy	7/4–9/1	valós 9. sz.-i
35.	Székkutas–Kápolna-dűlő, homokbánya	7/4–9/1	valós 9. sz.-i
36.	Telekgerendás–Régi faluhely	8–9	hiányos információ
37.	Tiszafüred–Majoroshalom	7/3–9/1	valós 9. sz.-i
38.	Tiszaörs–Kilencshalom, homokbánya	8/4–9/1	szegényes leletanyag
39.	Tiszaörvény	8/4–9/1	9. sz.-i szórvány
40.	Záhony–vasútállomás	9	9. sz.-i szórvány

1. térkép: Az ADAM-ban található 9. századra keltezett lelőhelyek (a mai országhatáron belül)

1. Almáskamarás–Homokbánya; 2. Ártánd–Kültúrház; 3. Balmazújváros–TSz tanyaközpont;
4. Báránd–Hamvas-csatorna; 5. Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő; 6. Debrecen–Gyakorlótér;
7. Debrecen–Józsa–Alsójózsa, Kiskert u. 686; 8. Debrecen–Józsa–Alsójózsa, Rózsás-dűlő;
9. Endrőd–Bacsa-lapos; 10. Karcag–Kövestelek; 12. Kisvarsány–Körtélyes; 13. Nagyléta–faluszéle; 14. Nyíracsad–nyírlugosi út; 15. Polgár–Folyás; 16. Szentés–Gógány, Epressor 35;
17. Telekgerendás–Régi faluhely; 18. Tiszaörs–Kilenceshalom; 19. Békés–Vizesbánom;
20. Kecskemét–Belváros; 21. Kunpszér–Frigyes-major; 22. Mátészalka; 23. Tiszaörvény;
24. Záhony–vasútállomás; 25. Ártánd–Kapitány-dűlő; 26. Ásotthalom–Bilisics; 27. Balmazújváros–Hortobágy–Árkus; 28. Dévaványa–Köleshalom; 29. Hódmezővásárhely–Tarjánvég;
30. Mindszent–Bozó A. K. tanya; 31. Orosháza–Béke TSz homokbánya; 32. Szarvas–Rózsás-halom; 33. Szarvas–Grexa–Téglagyár; 34. Szeged–Kundomb; 35. Szeged–Makkoserdő;
36. Szeged–Öthalom; 37. Szentés–Felsőcsordajárás, Héked; 38. Szentés–Nagyhegy;
39. Székkutas–Kápolnadűlő; 40. Tiszafüred–Majoroshalom

Készítette: Pánya István, térinformatikus (KKJM)

1. Almáskamarás–Homokbányán⁶ 1959-ben egy avar kori településen egy Ny–K-i tájolású gyermeksírr került elő, melynek mellékletei között szerepelt egy hullámdíszes edény, egy ólom karperec és egy csörgögomb. A leletmentés során további sírokat nem találtak.⁷ Medgyesi Pál a sírt a 9. századra keltezte, azonban a leletekről részletesebb leírás és kép nem készült, így véleményem szerint azok pontos datálása nem lehetséges. Medgyesi a leletet Békéscsabán nem találta, azonban Szegeden őriznek avar leleteket Almáskamarásról.⁸

2. Ártánd⁹ falu központi területén, a kultúrház lebontása során egy gödörház alapján egy avar orsógomb és kerámiatöredékek bukkantak elő, amelyeket M. Nepper Ibolya és Sz. Máthé Márta a 9. századra keltezték. Jelen esetben tehát a Kralovánszky Alán által 1955 és 1957 között végzett leletmentő ásatás során meghatározott késő avar kori temetőhöz tartozó falu egy pontját sikerült itt azonosítani.¹⁰ Az itt előkerült leletek nem alkalmasak a pontos korhatározásra.

3. Balmazújváros–TSz tanyaközpontban¹¹ (Vöröscsillag MTSz) egy É–D-i tájolású női csontvázról számol be Kralovánszky Alán 1958-ban, melynek lábához egy korongolatlan edényt helyeztek.¹² E területen korábban, 1956-ban már előkerült egy melléklet nélküli korhasztásos temetkezés is, de erről több adatot nem közölnek. Az ADAM-ban a 9. századra keltezték a női sírt, a Hajdú-Bihar megyei leletkataszterben azonban a 9–10. századra teszik azt.¹³ Úgy gondolom, hogy ennyi információ alapján aligha lehetne bevonni a kutatásba a sírokat.

4. A Báránd–Hamvas csatorna¹⁴ bal partján a meder kotrása után Tomka László kabai gátőr többek között embercsontokat és késő avar kori áttört vereteket szolgáltatott be a múzeumba. Előkerült egy öntött, áttört, indadíszes nagyszíjvég, egy öntött bronz kisszíjvég, kéttagú bronzveretek, amelyeknek felületét szárnyas griff ábrázolással díszítették, illetve egy öntött, áttört kisszíjvég, egy vaskés töredéke, egy egyoldalú, kerek veret, egy T alakú veret, téglalap alakú lemezes veretek, egy karikával ellátott vékony bronzlemezről készített veret¹⁵ és egy bronzfibula rugója [1. kép].¹⁶ Az áttört, kétoldalú kisszíjvég szélét gyöngyös keretezés veszi körül, azonban a készítési technikájáról nem esik szó, így nem derül ki, hogy esetleg a kisszíjvéget különálló darabokból állították-e össze. A tok részén egy ötka-rejós, szíromszerű gyöngyű dísz látható, amelynek elnagyolt változatai a záhonyi és a székutás-kápolnadűlői 2. sír tokrészén figyelhetők meg. Érdemes tehát hangsúlyozni, hogy a bárándi kisszíjvég némi hasonlóságot mutat a Hohenberg-Záhony-típusú nagyszíjvégekkel. Ez esetben a 9. századi keltezés valóban megengedett. A lelőköri körülmények ismerete nélkül

⁶ ADAM 2002, 21 (01–04–0010–01).

⁷ A résztvevő régészek Trogmayer Ottó és Köhegyi Mihály voltak, az antropológiai meghatározást Farkas Gyula végezte el (KÖHEGYI et al. 1960, 73).

⁸ Ezúton szeretném megköszönni Lajkó Orsolyának, a Móra Ferenc Múzeum régészének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a munkámhoz szükséges leltárkönyveket. MFM, Régészeti Adattár, ltsz.: 220–76; 61.68.1–5.

⁹ ADAM 2002, 26 (01–09–0020–04).

¹⁰ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 175.

¹¹ ADAM 2002, 42 (01–09–0050–03).

¹² KRALOVÁNSZKY 1958, 87.

¹³ KRALOVÁNSZKY 1965, 35.

¹⁴ ADAM 2002, 44 (01–09–0060–01).

¹⁵ Hasonló lelet a hódmezővásárhely–tarjánvégi temető anyagából ismert, a különbség, hogy a tárgyat bronzból öntötték (TJM ltsz.: 73.37.70.).

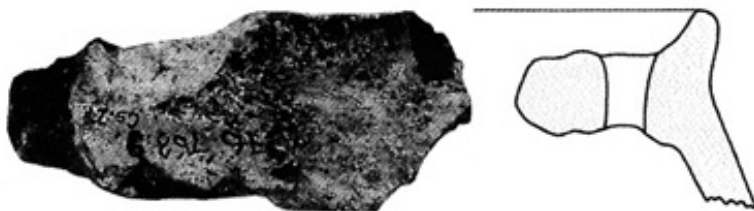
¹⁶ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1982, 95–96.

viszont nehéz a tárgyakat datálni, azonban a kisszívég nagyfokú hasonlósága miatt érdemes elgondolkodni a leletek 9. századra való keltezésén. Nyilvánvaló, hogy a leletek hajdan egy temetkezés leletanyagát képezték, de nem lehetünk benne biztosak, hogy azok egyetlen sírhoz vagy akár egyetlen lelőhelyhez tartoztak, így szükséges lenne további vizsgálatokat végezni a területen.

1. kép: Báránd–Hamvas-csatorna, szórványleletek (M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1982, 96.)

5. Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő, Csernák-tanyáról¹⁷ származó késő avar kori kerámiatöredéket raktárleltként jegyezték be a lelőhelykataszterbe. A határ északi részén egy alacsony É–D-i irányú dombhát partvonulatának oldalában kerültek elő az avar kori cserepek. A leírásból egyértelműen kiderül, hogy nem temetőre, hanem egy késő avar kori település nyomaira leltek. Ezt a következő kerámiatöredékek bizonyítják: egy szürke, korongolt, bekarcolt hullámvonallal díszített perem, vonalköteggel, hullámvonallal, széles árokkal ellátott oldalak, fenéktöredékek, és egy korongolatlan bográcsból¹⁸ származó fül, melynek függesztő része a perem alatt van kiképezve [2. kép].¹⁹ Így a csárdaszállási lelőhelyet is kihúzzhatjuk a temetők sorából.

2. kép: Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő, korongolatlan bogrács füle
(MRT 10 (1998), Taf. 120. 1.)

6. Debrecen–Gyakorlótér, honvédbarakkok²⁰ lelőhelyen először 1899-ben Péter Gábor végzett ásást, Nyulascsapszéken, a löversenytér és a Sestakert között, a honvédlaktanya mellett. Az ekkor feltárt népvándorláskori síroknak tűnő temetkezésekről Zoltai Lajos számolt be.²¹ Az ásást a későbbiekben Zoltai folytatta és 12 sír kibontását végezte el.²² Egy kis kiterjedésű temetőről van szó, amelyben a talált tárgyak száma összesen 11. A leletek a következők: vas- és bronzcsatok, kések, bronzkarperecek.²³ Az ADAM-ból 16 nyújtott testtartású temetkezéstről értesülünk, amelyeket Mesterházy Károly a 8–9. századra keltezett. A lelőhelyről temetőterképet, a tárgyakról képeket nem közöltek, így az információk hiánya és a szegényes melléklet nem elegendő ahhoz, hogy a temetőt a 9. századra keltezzük.

¹⁷ ADAM 2002, 97 (01–04–0120–11).

¹⁸ Az utóbbi évtizedekben a kutatás középpontjába kerültek a telepanyagokból származó kézzel formált cserépbográcsok és sütőharangok. Szőke Béla Miklós ezeket a tárgytypusokat a bekarcolt és bepecsételt díszű edényekkel, a hullám- és vonalköteggel díszített kézikorongolt kerámiával egyetemben a 8. század végének–9. század elejének jellegzetes együtteseként tartja számon (SZŐKE 1980, 188–195). Ezzel szemben Madaras László úgy véli, hogy a törökszentmiklósi határban előkerülő települést e tárgyak meglétével is a 8. század első felében lakhatták. Ugyanis a területen előkerült korongolt kerámiatöredékek – igaz, jelen esetben csupán két edényről van szó – a 8. századi korongolt fazekakkal mutatnak rokonságot (MADARAS 2012, 729). Takács Miklós eleinte három folszerű elterjedési körzettel számolt, melynek egyik gócpontja a tiszántúli területek középső része volt, Békés megyei súlyponttal (TAKÁCS 1986, 92). Azóta kiderült, hogy kézzel formált bográcsokkal szinte a Tiszántúl egész területén számolhatunk (TAKÁCS–VADAY 2012, 758).

¹⁹ A kerámianyag egy része az Árpád-korhoz is tartozhatna, de a korongolt bográcsok hiánya miatt avar településként azonosították a lelőhelyet (MRT 10, 386–387).

²⁰ ADAM 2002, 106 (01–09–0180–15).

²¹ ZOLTAI 1907, 28.

²² ZOLTAI 1908, 26.

²³ ZOLTAI 1909, 21.

7. Debrecen–Józsa–Alsójózsa, Kiskert u. 686.²⁴ lelőhelyet 9 sír leletanyaga alapján keltezték a 8–9. századra. A feltárást 1930-ban Sőregi János múzeumőr végezte el. A leletanyag öt vascsatból (két téglalap, egy ovális és két trapéz alakú), két vaskésből, néhány vastörmelékből, kerámiatöredékből és négy disznócsontból áll [3. kép]. Véleményem szerint ilyen csekély mennyiségű adat alapján a lelőhelyet keltezni nem lehet, mivel a feltártság mértékéről sincs információ.²⁵

3. kép: Debrecen–Józsa–Alsójózsa, Kiskert u. 686. lelőhelyről származó kerámiatöredék (MESTERHÁZY 1975, 111, I. tábla 2.)

8. Debrecen–Józsa–Alsójózsa, Rózsás-dűlő²⁶ lelőhelyen lévő temető esetében már az eredeti publikáció alapján sem világos, hogy hány sír feltárára került sor.²⁷ Az 1974. március 11-én induló leletmentés alkalmával 23 temetkezés feltárást és sírleírását végezte el M. Nepper Ibolya és Sz. Máthé Márta, azonban az 1978-ban megjelent publikációjukban – amely egy leletkataszter – hol 23, hol 25 sírről tesznek említést.²⁸ Az ADAM-ban egy a 9. század második–harmadik negyedére keltezett, 26 síros temetőt említenek,²⁹ azonban ennek oka az lehet, hogy a tévesen meghatározott 25 sírhoz adták hozzá a már két évvel korábban előkerülő csontvázas sírt.³⁰ A sírok mindegyike nyújtott testhelyzetű, melyeknek tájolása általában DNy–ÉK, de 9 alkalommal előfordul Ny–K-i irányítás is. A temetkezések közül hatnak volt melléklete: az 1. női sírba egy sima, nyitott végű bronzkarperecpárt; a 3. női sírba egy, a szájüregbe helyezett bronzkarikát; a 13. férfi sírba egy vaskést; a 15. férfi sírba egy bronzkarika töredékét, egy bronzcsatot, egy átfúrt ércdarabot (?) és egy karéjos,

²⁴ A DVMK 27. számában olvashatunk a 9 sír feltárájáról és azok leletanyagáról, azonban az ADAM-ban DNy–ÉK-i tájolású temetkezésekről írnak, amire a megjelölt tanulmányban nincs utalás. Továbbá a periodikát helytelenül DDMK-ként jelölik (ADAM 2002, 107; 01–09–0180–09).

²⁵ ECSEDI–SŐREGI 1932, 23–24.

²⁶ ADAM 2002, 107 (01–09–0180–07).

²⁷ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 188–189.

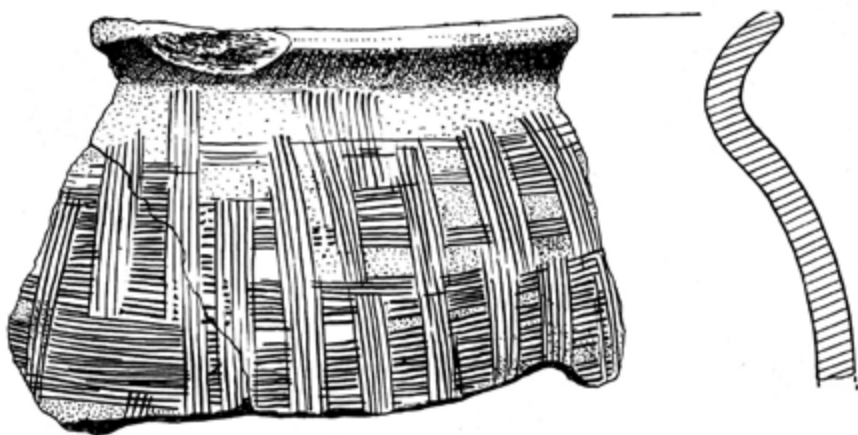
²⁸ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 189.

²⁹ ADAM 2002, 107.

³⁰ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 188.

zöldesfehér üveggyöngyöt; a 23. sírba pedig egy széles szájú, szűk nyakú, szürkésfekete korongolt csuprot helyeztek.³¹ A keltezés alapját a 23. sírból származó, lábhoz tett edény adta, ugyanis azt a késő avar kor-kora Árpád-kor leletanyagához sorolták.³² M. Nepper Ibo-lya *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei* című monográfiájában tisztázza a lelőhelyet és a leletmentés során előkerült 23 sírt az Árpád-kor elejére keltezte, ezt támasztják alá a közelben fekvő, 10–11. századnak meghatározott település nyomai is.³³ A leírtak alapján a temető a továbbiakban nem tekinthető 9. századnak, továbbá új néven – Debrecen–Józsa, Clara Zetkin u. 17–19. – kell számon tartanunk.

9. Debrecen–Tóció-árok, Lóversenytér-rokkanttelepről³⁴ egy barnászvörös, nagyméretű fazék töredékéről számol be Mesterházy Károly.³⁵ A fazék alig kihajló, lekerekített, vékonyodó peremmel rendelkezik. Jól átégetett, kvarckavicsszemekkel soványított agyagból készült, vastag falú korongolt edény. Vállától lefelé, néhol már közvetlenül a perem alatt saktáblaszerűen seprős, karcolt díszítéssel látták el [4. kép].³⁶

4. kép: Debrecen–Tóció-árokrol előkerült fazéktöredék
(MESTERHÁZY 1975, 149, 8. kép 1.)

Sajnos a töredékről készült rajzon nem jelölik a méretarányt és a leírás sem tartalmazza a töredék méreteit, így nem lehet alátámasztani, hogy sírkerámiáról lenne szó. A kerámiatöredékről nem derül ki, hogy telep vagy temető anyagát képezte, azonban Mesterházy említi, hogy a leletkataszterben bemutatott lelőhelyek anyaga csak néhány esetben származott ásatásból, s a többi szinte teljes egészében szórványnak tekinthető. Az általa készített gyűjtés célja az, hogy a régészeti leletek segítségével megrajzolja Hajdú-Bihar megye területének 9–13. századi településtörténetét.³⁷ Nem gondolom, hogy egy kerámiadarab alapján lehetne keltezni a lelőhelyet, így az itt előkerült töredéket nem tekintem korhatározó darabnak,

³¹ M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 189–190.

³² M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978, 189.

³³ M. NEPPER 2002, 29–36.

³⁴ ADAM 2002, 108 (01–09–0180–13).

³⁵ MESTERHÁZY 1975, 104.

³⁶ MESTERHÁZY 1975, 104.

³⁷ MESTERHÁZY 1975, 101.

továbbá a lelőhelyet az ADAM-ban a 9. századi temetők/sírok/szórványok közé sorolták, azonban a szóban forgó tárgyról nem derül ki, hogy temetőhöz vagy telephez tartozott.

10. Endrőd–Bacsa-Lapos, Szigetvári tanya³⁸ lelőhelyet Medgyesi Pál a 8–9. századra keltezte. Erdélyi István leírásából tudjuk, hogy 1983-ban gödörásás közben két csontvázat bolygattak meg, majd az ezt követő leletmentés alkalmával három sír feltárását végezték el, amelyeket a késő avar korra keltezték.³⁹ Az ásatás folytatásáról ismét Erdélyi tudósít, ekkor már a kibontott sírok száma elérte a húszat. Többnyire szegényes mellékletű temetkezések voltak, említésre méltónak egy férfisírban talált, bronzból öntött, laposindás övgarnitúrát talált. Fontos, hogy egy 11. századi, félig földbe mélyített ház szuperpozícióban állt a két sírral, s a ház kemencéjének szájánál egy sütőharangot találtak. Az előkerült síroktól és háztól É-ra elenyésző mennyiségű 8–9. századi településnyom mutatkozott.⁴⁰ 1988-ban folytatták tovább a már megkezdett temetőfeltárást, melynek köszönhetően 12 sírt bontottak ki, s így a temető három oldalát sikerült behatárolni. A leletanyagról mindössze annyi tudható, hogy szegényes, viszont Erdélyi megjegyzi, hogy az embertani anyag igen érdekes képet mutat. A temetőrészletet ekkor már a 8. század végére, esetleg a 9. század elejére keltezi.⁴¹ A lelőhelyről szóló utolsó jelentést az 1992-es *Régészeti Füzetek*ben olvashatjuk, ekkor mindössze egy gyermeksír került elő.⁴² A temető kiterjedését minden oldalról sikerült meghatározni, viszont temetőterkép nélkül a sírok elhelyezkedéséről annyi információ áll rendelkezésünkre, hogy ritkás sorokba rendeződtek. Az avar temető környékén keskeny árkot, tűzhelyet figyeltek meg, amit Erdélyi István az Árpád-korra datált.⁴³ A lelőhely leletanyaga közöletlen, így a szegényes mellékletű sírok tárgyai ismeretlenek. A tárgyak és a temetőterkép ismerete nélkül nem veszem számításba a lelőhelyet a továbbiakban vizsgálandó anyagok közé, azonban érdemes megjegyezni, hogy a területen 8–9. századra keltezett településnyomokra⁴⁴ akadtak.

11. Karcag–Kövestelek⁴⁵ közöletlen lelőhelyről egy orsógombot, egy üvegyöngyöt és egy aranyozott üvegyöngyöt ismerünk. Az aranyfóliás üvegyöngyöket – formától függetlenül – Pásztor Adrien a székkutas–kápolnadűlői temető gyöngyanyagát vizsgálva a 8. század első felétől a 9. század első harmadáig keltezte.⁴⁶ A Debrecent elkerülő autópálya építése során a Tóció-patak nyugati partján egy avar település feltárására került sor, amelytől délre a falu temetőjét is megtalálták (elemzésüket lásd jelen kötetben). A temetőben háromtagú, aranyfóliás gyöngyök is napvilágra kerültek, melyekről megjegyzik, hogy az Alföldön a 9. század első harmadának végén jelennek meg. Kolozsi Barbara és Szabó László megfigyelései alapján a késő avar kor utolsó időszakának e gyöngy típusai a temetők legkésőbbi, a szélein megásott női sírokból kerülnek elő.⁴⁷ Madaras László a Jász-Nagykun-Szolnok megyei avar kori lelőhelykataszterében a karcagi lelőhelyet a 8. század második felére keltezte,⁴⁸

³⁸ ADAM 2002, 128 (01–04–0200–04).

³⁹ ERDÉLYI 1987, 65.

⁴⁰ ERDÉLYI 1988, 51–52.

⁴¹ ERDÉLYI 1992, 47.

⁴² A Gyomaendrőd–Endrőd 157. lelőhely, Szigetvári-tanya ez esetben hibásan 57. lelőhelyként került említésre.

⁴³ ERDÉLYI 1992, 47.

⁴⁴ A megállapítást adatok nélkül alátámasztani nem lehet, viszont a redukált mellékletadás a kutatásban meghonosított és kedvelté vált jelenségről, azaz egy elszegényedett népesség képeről árukkodhat.

⁴⁵ ADAM 2002, 184 (01–16–0240–05).

⁴⁶ PÁSZTOR 2003, 342.

⁴⁷ KOLOZSI–SZABÓ 2012, 105.

⁴⁸ MADARAS 1995, 87.

ezzel szemben az ADAM-ban Lőrinczy Gábor már a 8. század utolsó negyedére–9. század első negyedére határozta meg. A tárgyak előkerülésének körülményei ismeretlenek és képek híján a leletek részletesebb elemzése sem készíthető el. Madaras úgy véli, hogy az általa összegyűjtött, 8. századra keltezhető 54 lelőhely közül alig néhány közösség élhette túl a 8. század végének, 9. század elejének nagy „világégését.”⁴⁹ Megjegyzem, hogy jelen esetben a karcag–kövestelki 3 leleten kívül egyéb adatunk nincs a lelőhelyről, így az messzemenő következtetések levonására alkalmatlan. Madaras megemlíti, hogy a Jász-Nagykun-Szolnok megye avar kori lelőhelyeinek felmérése, adatainak leírása az ADAM részeként készült el,⁵⁰ azonban a két helyen megjelenő keltezés mégsem egyezik.

12. Kisvarsány–Körtélyes⁵¹ lelőhelyre az M3-as autópálya nyomvonalának terepbejárása során figyeltek fel. A leletmentés során 9 objektumot tártak fel, a gödrök többsége Árpád-kori volt. Az egyetlen ház kerámiaanyaga engedte a 8–9. századi keltezést,⁵² tehát nem temetőt, hanem települést sikerült azonosítani a lelőhelyen, emiatt a lelőhelyet nem veszem tekintetbe témám szempontjából.

13. Nagyléta–faluszéle⁵³ lelőhelyének 1949-ben előkerült edényét Kralovánszky Alán a 9–10. századra keltezte a Hajdú-Bihar megyei, 1944–1961 között lezajló régészeti kutatásokat bemutató kataszterben.⁵⁴ Mesterházy Károly a Hajdú-Bihar megyei 9–13. századi településtörténetéhez adatokat szolgáló régészeti leletek között említi a nagylétei feketésbarna edényt, amely kihajló peremmel, karcolt hullámvonaldísszel rendelkezik. Jellegéből adódóan sírkerámiának véli.⁵⁵ Tekintve, hogy több adattal nem rendelkezünk a tárgyról, nem látom indokoltnak adatbázisunk bővítését e lelőhellyel.

14. Nyíracsaád–nyírlugosi út⁵⁶ lelőhely a község É-i szélénél helyezkedik el. Az 1960-as években olajtározó épült a területen, melynek során sírokat bolygattak meg. A hitelesítő ásatásra – amelyet Fodor István és Mesterházy Károly végzett el – 1976-ban nyílt alkalom, amikor 17 késő avar kori, többnyire rablott sírt tártak fel. A sírok leletanyaga között szerepelt övveret, szíjvég és edény, továbbá a rendelkezésünkre álló információkból kiderül, hogy egy lovassírt is kibontottak.⁵⁷ A leletanyagról leírást, képet nem közöltek. Az ADAM-ban Mesterházy Károly a lelőhelyet a 8–9. századra keltezte, azonban a tárgyak pontos leírása nélkül ezeket alátámasztani nem tudom.

15. Polgár–Folyás lelőhelyről⁵⁸ az ADAM-ban egy a 8–9. századra keltezett késő avar kori, szögletes peremű, feketeesszürke, kisméretű fazék szerepel, melynek felületét hullámvonal- és egyenes vonalkötegekkel díszítettek [5. kép]. A lelőhelyre Mesterházy Károly a Polgár–Folyás megnevezést használta és leírta, hogy a tárgy a folyási iskola igazgatójának ajándéka.⁵⁹ A fazék előkerülésének körülményei ismeretlenek, így nem tudni, hogy egykor

⁴⁹ MADARAS 1995, 103.

⁵⁰ MADARAS 1995, 81.

⁵¹ ADAM 2002, 201 (01–15–0780–01).

⁵² ISTVÁNOVITS 1996, 66.

⁵³ ADAM 2002, 256 (01–09–0540–01).

⁵⁴ KRALOVÁNSZKY 1965, 41.

⁵⁵ MESTERHÁZY 1975, 109.

⁵⁶ ADAM 2002, 267 (01–09–0570–01).

⁵⁷ FODOR 1977, 35.

⁵⁸ ADAM 2002, 292 (01–09–0620–02).

⁵⁹ MESTERHÁZY 1975, 110.

település vagy temető leletanyaga volt-e, emiatt mi sem tudjuk a 9. századra keltezett sírleletek közé számítani.

5. kép: Polgár–Folyásról származó kisméretű fazék rajza és képe
(MESTERHÁZY 1975, 140. XXX. tábla; 164, 23. kép 1.)

16. Szentés–Gógány, Epressor 35⁶⁰ lelőhelyen az 1936-ban feltárt szarmata temető két sírja (4. és 5. sír) bizonyult avar korinak, majd az 1940-ben folytatott ásatáson újabb nyolc griffes-indás, D–É-i tájolású sír kibontására került sor (1–8. sír).⁶¹ Az ADAM-ban Liska András és Madaras László a 7. század utolsó negyedétől a 9. század első negyedéig keltezte a temetőt, továbbá helytelenül Csallány Dezső ásatásvezető neve alatt szerepeltetik, azonban az 1936-os és az 1940-es ásatást is Csallány Gábor végezte. Továbbá a lelőhelyről készült helyszínrajzon mindössze nyolc sírt jelöltek, s ezek közül 5 sír tájolása volt Ny–K-i, kettő D–É-i és egy pedig É–D-i.⁶²

Az 1936-os ásatás alkalmával tehát egy szarmata temetőt tártak fel, melynek két sírját avar korinak határozták meg. Az egyik a 4. sír, amelyben egy vaskés, egy csiholó és egy kovakő került elő,⁶³ illetve a másik, az 5. sírban fekvő egyént melléklet nélkül temettek el. Nem látom megalapozottnak a két sír többtől való elkülönítését, hiszen a dokumentáció alapján nem derül ki a tájolásuk, de az sem, hogy ezek miben tértek el a szarmata síroktól.⁶⁴ A következő nyolc sír már az 1940-es feltárás alkalmával került elő. Az 1. sírban fekvő férfi melléklete mindössze egy téglalap alakú vascsat volt, ami a csigolyák és a medence környékén helyezkedett el.⁶⁵ A 2. sír leletanyagát egy bronz indadiszés övcsat, két lyukvédő, négy

⁶⁰ ADAM 2002, 353 (01–06–0590–23).

⁶¹ KKJM, Régészeti Adattár. Szentés–Gógány–Epressor, ltsz.: 142–84. A 4. és 5. sírszámot kétszer adták ki, mivel az 1940-es ásatás alkalmával újakezdték a számozást.

⁶² A temetőterkép az 1940-es ásatás során kibontott sírokról készült. KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142–84/1.

⁶³ A leletanyag nem érhető el a Koszta József Múzeumban.

⁶⁴ A 1936-os ásatás 4. sírja és az 1940-es 1. sírja ugyanazt az adattári számot kapta. KKJM, Régészeti Adattár. Szentés–Gógány–Epressor, ltsz.: 142–84/2–3.

⁶⁵ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142–84/3; 55.58.1.

mellékszívvert, egy indadíszes kisszívvég, hat csüngőtágos veret, két vascsat és egy vaskés képezte.⁶⁶ A 3. sírban (a mellékletek alapján egy nő csontváza lehetett) bronz karperec, vas karperec, körökkel díszített orsógomb, díszítetlen kisszívvég, vascsat és csont tűtartó található.⁶⁷ A 4. sírban mindössze egy nagyméretű, téglalap alakú vascsatot bontottak ki.⁶⁸ A 6. sírban elhelyezett halott mellékletét egy vaskés, egy kovakő, egy vastörédék és egy bronzfoglat adta.⁶⁹ A 7. sírban a fej környékén egy római érme és a jobb kulcscsont felett két dinnyemag alakú gyöngy került elő [6. kép 1].⁷⁰

6. kép: A szentes–epressori temető 7. sírjának és a székkutas–kápolnadűlői temető 120. sírjának dinnyemag alakú gyöngyei
(KKJM, ltsz.: 55.58.34–35; PÁSZTOR 2003, 369, 5. kép 35.5.)

Az 5. és a 8. sír melléklet nélküli volt.⁷¹ Véleményem szerint 10 sírt ilyen tág időintervallumra (azaz a 7. század utolsó negyedétől a 9. század első negyedéig) keltezni nem lehetséges, mivel 150 éven át nem használhatta a temetőt egy ilyen kis közösség. A dokumentációból nem derül ki, hogy a lelőhelyen lehetnek-e még további sírok, tehát a feltárt-ság mértékéről sincs információnk. A 7. sírban előkerülő zömök testű dinnyemag alakú gyöngyök párhuzamait a székkutas–kápolnadűlői temető 120. sírjában találtam meg, melynek színe szintén szürkésfekete [6. kép 2]. Pásztor Adrien a székkutasi temető 120. sírját gyöngyei alapján a 8. század első felére keltezte,⁷² ez alapján, illetve a további leletek ismeretében nem tartom indokoltnak a lelőhely 9. századra való kelteztét. Érdemes lenne a területen további kutatásokat végezni.

⁶⁶ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/4; 55.58.2–21.

⁶⁷ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/5; 55.58.22–27.

⁶⁸ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/6; 55.58.28.

⁶⁹ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/8; 55.58.29–32.

⁷⁰ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/9; 55.58.33–35.

⁷¹ KKJM, Régészeti Adattár, ltsz.: 142-84/7, 10.

⁷² PÁSZTOR 2003, 340.

17. Telekgerendás–Régi faluhely⁷³ lelőhelyet Medgyesi Pál egy ónozott felületű bronzcsat alapján – melynek egybe öntött karikája letört – a 8–9. századra keltezte. A csattesten egy hátranéző sörényes ló látható. Medgyesi Pál a tárgyat (MMM, ltsz.: 80.98.1.) és a leltárkönyvben szereplő leírást sem találta.⁷⁴ Mivel a leletről a szükségű leírásán kívül nem tudunk semmit, keltezését nem lehet alátámasztani.

18. Tiszaörs–Kilenceshalom, homokbánya⁷⁵ lelőhelyen homokbányászás közben csontvázakra akadtak. A leletmentés alkalmával 4 sírt tártak fel, amelyek szegényes melléklettel rendelkeztek. A leletanyag a következő: kézi korongon készült, hullámvonalakkal díszített edény, két kis vaskolomp és néhány sima hajkarika. A sírokat Madaras László a 8. század utolsó évtizedeire–9. század első évtizedeire keltezte,⁷⁶ ez megegyezik az ADAM-ban szereplő adatokkal is. További adat nincs a sírok leletanyagáról és képeket sem közöltek, így részletesebb elemzésre nem alkalmas.

Összesen tehát 18 esetben nem sikerült bizonyítani a 9. századra való keltezést, melynek oka természetesen akár a gyakorta hiányos dokumentáció is lehet [2. térkép]. Több esetben az is kiderült, hogy a lelőhely nem temetőt, hanem telepet takart,⁷⁷ illetve olykor annyira kevés információ alapján keltezték őket a 9. századra, ami erősen megkérdőjelezi az adott lelőhely pontos datálását. Több esetben csak a szegényes leletanyagra hivatkoznak a szerzők. Ez ugyancsak ingoványos talajra helyezi az adott lelőhelyek korhatározását. Ez pedig párosítva a temetők csekély sírszámával – ahol még a teljes feltártságban sem lehetünk biztosak – elhamarkodott ítéletnek tűnik. A rostán tehát 22 lelőhely maradt fönt.

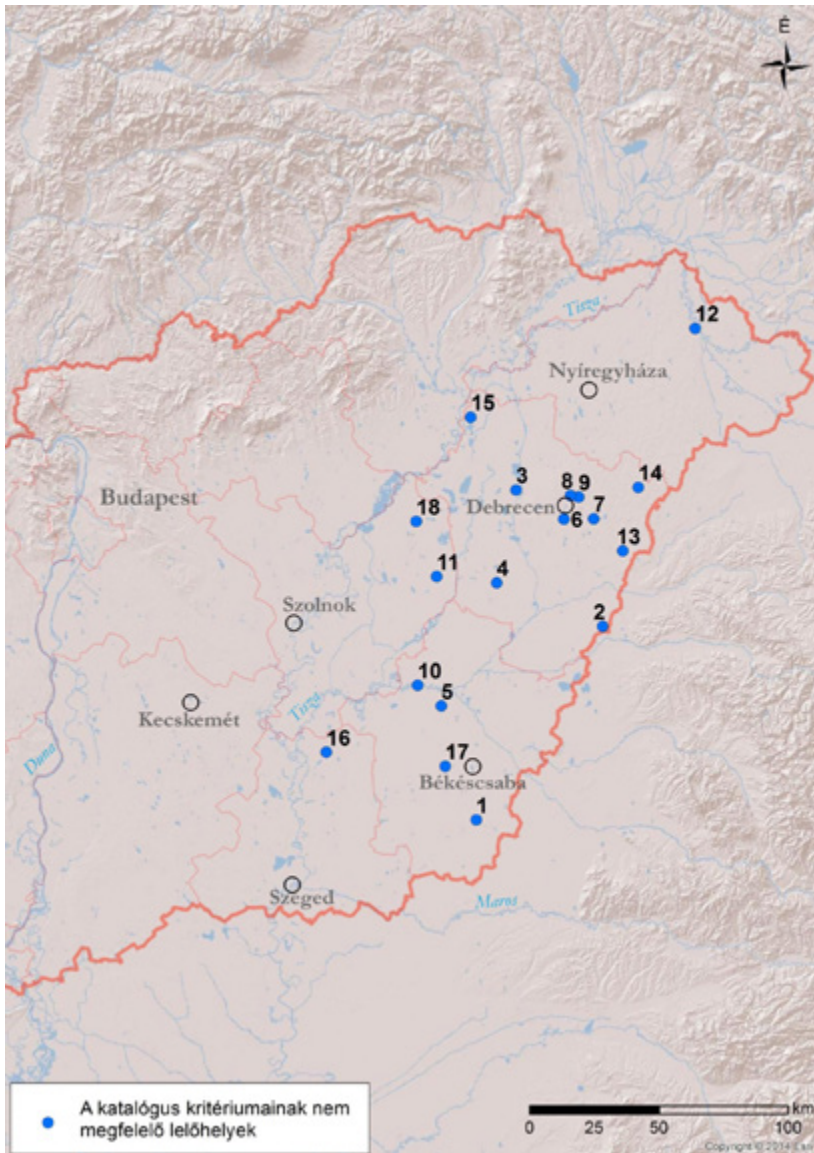
⁷³ ADAM 2002, 375 (01–04–0730–01).

⁷⁴ Továbbá az ADAM-ban szereplő leírással az sem egyezik, hogy Medgyesi egy bronz övveretet említ (MEDGYESI 1991, 117).

⁷⁵ ADAM 2002, 383 (01–16–0620–01).

⁷⁶ MADARAS 1995, 97.

⁷⁷ Természetesen itt azokkal a lelőhelyekkel adódott probléma, amelyek az ADAM I. kötetében találhatóak, azaz a temetők, sírok, szórványok és raktárleletek lelőhelykatasztere között, hiszen a II. kötet tartalmazza a telepeket.

2. térkép: A 9. századra nem keltezhető lelőhelyek (a mai országhatáron belül)

1. Almáskamarás–Homokbánya; 2. Ártánd–Kultúrház; 3. Balmazújváros–TSz tanyaközpont;
4. Báránd–Hamvas-csatorna; 5. Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő; 6. Debrecen–Gyakorlótér;
7. Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Kiskert u. 686; 8. Debrecen–Józsa-Alsójózsa, Rózsás-dűlő;
9. Endrőd–Bacsa-lapos; 10. Karcag–Kövestelek; 12. Kisvarsány–Körtélyes; 13. Nagyléta–faluszéle; 14. Nyíraczád–nyírlugosi út; 15. Polgár–Folyás; 16. Szentés–Gógány, Epressor 35;
17. Telekgerendás–Régi faluhely; 18. Tiszaörs–Kilencshalom

Készítette: Pányi István, térinformatikus (KKJM)

2. Következtetések

A kutatásaink kiindulópontjának tekintett ADAM-ban szereplő és a 9. századra keltezett alföldi lelőhelyek közül már egy gyors elemzés is legalább 18 olyan lelőhelyet detektált, melyek esetében a 9. századi datálás erősen megkérdőjelezhető. A publikációk gyakorta hiányosak és nem szolgáltatnak elegendő információt a tárgyakról, illetve a leírások is nehezen értelmezhetők. A 18 lelőhelyből 5 esetében⁷⁸ kiderült, hogy valójában telepnyagról van szó, amelyeket olykor egy-egy hullámvonalköteggel díszített kerámia alapján határoztak meg 9. századinak. A rossz vagy éppen „nagyvonalú” korhatározás mellett előfordulnak ártatlan tévedések is. De ez a közel 50%-os adat mindenképp elgondolkodtató, hiszen az ADAM adatbázisára épített térképes és más elemzések alapjai kérdőjeleződnek meg. Ez az adat pedig jól mutatja, hogy az ADAM-ban szereplő lelőhelyek revíziójára égető szükség van. A fent említett kérdések megoldásában nem várhatunk érdemi előrelépést mindaddig, amíg nem tisztázzuk a valóban rendelkezésünkre álló adatok számát, jellegét, minőségét, s ha nem teremtünk tiszta képet a felhasználható adatbázisunk határait, lehetőségeit illetően. Az egyik jövőbeli célunk tehát a lehető legtisztább kutatási alaphelyzet megteremtése. Csak ennek révén tehetünk lépéseket a legkésőbbi avar lelethorizont meghatározására.

IRODALOM

- ADAM 2002 = *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13/1–2.] Budapest 2002.
- BÓNA 1971 = Bóna, I.: Ein vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). *ActaArchHung* 23 (1971), 265–336.
- BÓNA 1984 = Bóna I.: A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben I/1.] Budapest 1984, 265–373.
- BÓNA 1994 = Bóna I.: Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. [A Honfoglalásról Sok Szemmel 1.] Budapest 1994, 67–75.
- ECSEDI–SÖREGI 1932 = Ecsedi I.–Sőregi J.: Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri Múzeumának 1931. évi működéséről és állapotáról. *DVMK* 27 (1932), 20–26.
- ENGEL 1990 = Engel P.: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. [Magyarok Európában 1.] Budapest 1990.
- ERDÉLYI 1987 = Erdélyi I.: Gyomaendrő-Endrőd 157. lelőhely, Szigetvári tanya. *RégFüz* I:40 (1987), 65.
- ERDÉLYI 1988 = Erdélyi I.: Gyomaendrőd-Endrőd 157. lelőhely, Szigetvári tanya. *RégFüz* I:41 (1988), 47.

⁷⁸ Településről származó leletek: Ártánd–Kultúrház, Csárdaszállás–Temetőhalom-dűlő, Debrecen–Tóció-árok, Kisvársány–Körtélyes, Nagyléta–faluszéle.

- ERDÉLYI 1992 = Erdélyi I.: Gyomaendrőd-Endrőd 57. lelőhely, Szigetvári tanya. *RégFüz* I:44 (1992), 47.
- FODOR 1977 = Fodor I.: Nyíracsad. *RégFüz* I. 30 (1977), 35.
- GARAM 1981 = Garam É.: A böcsi későavarkori lelet és köre. *ArchÉrt* 108 (1981), 34–51.
- ISTVÁNOVITS 1996 = Istvánovits E.: Kisvarsány-Körtélyes. *RégFüz* I. 47 (1996), 66.
- KOLOZSI–SZABÓ 2012 = Kolozsi B.–Szabó L.: Avar falu a Hortobágy határán. In: *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén*. [Tempora Obscura 3.] Szerk.: Liska A.–Szatmári I. Békéscsaba 2012.
- KÖHEGYI et al. 1960 = Köhegy M.–Farkas Gy.–Trogmayer O.: Almáskamarás-Homokbánya. *RégFüz* I. 13 (1960), 73.
- KRALOVÁNSZKY 1958 = Kralovánszky, A.: Archäologische Forschungen im Jahre 1956. *ArchÉrt* 85/1 (1958), 79–95.
- KRALOVÁNSZKY 1965 = Kralovánszky A.: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961 (Leletkataszter). *DMÉ* 1962–1964 (1965), 31–45.
- KÜRTI 1983a = Kürti B.: Az avarok kora. IX. század. In: *Szeged története I.* Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 162–208.
- KÜRTI 1983b = Kürti B.: A helyi lakosság tárgyi hagyatéka. In: *Szeged története I.* Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 232–238.
- MADARAS 1993 = Madaras L.: Az alföldi avarság továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 11–32.
- M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1978 = M. Nepper I.–Sz. Máthé M.: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1972–1976. (Leletkataszter). *DMÉ* 1977 (1978), 175–194.
- M. NEPPER–SZ. MÁTHÉ 1982 = M. Nepper I.–Sz. Máthé M.: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1977–1980 (Leletkataszter). *DMÉ* 1980 (1982), 95–115.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I. Szerk.: K. Bende I. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Budapest–Debrecen 2002.
- MADARAS 1995 = Madaras L.: Avar kori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Tanulmányok és közlemények*. Szerk.: Ujváry Z. Debrecen–Szolnok 1995, 81–107.
- MADARAS 2012 = Madaras L.: Avar kori település Törökszentmiklós határában. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Ed.: Vida T. Budapest 2012, 721–731.
- MEDGYESI 1991 = Medgyesi P.: Római és népvándorláskor. Az avarok kora. In: *Békéscsaba története I.* Szerk.: Jankovich D.–Erdmann Gy. Békéscsaba 1991, 107–118.
- MESTERHÁZY 1975 = Mesterházy K.: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II. *DMÉ* 1974 (1975), 211–266.
- MRT 10 = Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Szatmári I.–Torma I.: *Békés megye régészeti topográfija. Békés és Békéscsaba környéke*. [Magyarország Régészeti Topográfija 10.] Budapest 1998.
- PÁSZTOR 2003 = Pásztor A.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető gyöngyleletei. In: *A Székkutas-Kápolnadülői avar temető*. Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 331–370.

- SZENTPÉTERI 2006 = Szentpéteri J.: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. *Arrabona* 44/1 (2006), 455–496.
- SZŐKE 1980 = Szőke, B. M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *ActaArchHung* 32 (1980), 181–203.
- SZŐKE 1987 = Szőke B.: Kora középkori tanulmányok II. A Kárpát-medence 9–10. századi régészeti kutatásának vázlata és fő kérdései. *ZGy* 26 (1987), 47–64.
- SZŐKE 1991 = Szőke, B. M.: Zur Geschichte der Awaren und Slawen in Südwestungarn. (Avarok és szlávok délnyugat-magyarországi történetéhez.) [Chronologische Fragen des 7–10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreich II.] *ZM* 3 (1991), 9–17.
- TAKÁCS 1986 = Takács, M.: *Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. [VAH 1.] Budapest 1986.
- TAKÁCS–VADAY 2012 = Takács M.–Vaday A.: A Kompolt-Kistéri-tanyai kézzel formált és utánkorongolt cserépbográcsok. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Ed.: Vida T. Budapest 2012, 743–769.
- ZOLTAI 1907 = Zoltai L.: Jelentés a Debreczeni Városi Múzeum 1906. évi régészeti ásatásairól. *MKE* 1 (1907), 26–39.
- ZOLTAI 1908 = Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1907. évi állapotáról. *DVMK* 1 (1908), 19–36.
- ZOLTAI 1909 = Zoltai L.: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1908. évi állapotáról. *DVMK* 2 (1909), 18–35.

BOGLÁRKA MÉSZÁROS

Some Aspects on the Critical Study of the Sites Classified as the Latest Avarian Horizon of the Great Hungarian Plain

One of the favourite and also of most difficult problems in the archaeology of the Carpathian Basin – profoundly dealt with by the scholarship – is the survival of the Avars in the period of Hungarian Conquest. Archaeologists examine objects classified as the latest Avarian horizon not in itself, but in the context of complete group of problems of the 9th century. Unfortunately, this approach presents a risk of pre-concepts. In addition, we frequently face uncertainties, because there are many inaccuracies in the relative and absolute chronology of the latest Avarian find horizon. In my opinion, we should give separate answers to the basic questions of the problem, that is to say, one should focus on the precise composition of the find material and its internal relationship. After fulfilling these tasks, we'll be able to answer the question of the Avarian survival. In order to completely outline the latest find horizon, I start my research with the critical examination of the find material coming from the latest Avarian cemeteries of the Great Hungarian Plain. In the present study, I deal only with the sites included into the ADAM (Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa) as ones belonging to the 9th century, the dating of which is not relevant any more.